

ҲОФИЗ ТАНИШ АЛ – БУХОРИЙНИНГ “АБДУЛЛАНОМА” АСАРИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ ТАРИХИ ТАЛҚИНЛАРИ

Аслонов Соҳиб

Бухоро давлат университети

*Тарихшунослик, манбашунослик ва тарихий тадқиқот усуллари
(мамлакатлар бўйича) мутахассислиги магистранти*

Аннотация: Ушбу мақолада Ҳофиз Таниш ал-Бухорийнинг “Абдуллонома” асарида ўзбек халқи тарихи талқинлари хусусида сўз боради.

Калит сўзлар: Шарафномайи шоҳий, Абулхасан Нишопурий, Тарихий Жяхонкушойи, Абдуллахон II.

Тарихга кириб бораётган бугунги ҳар бир кун ўз моҳияти ва аҳамияти жиҳатидан ўнлаб йилларга тенгдир. Мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизда ҳар кун ўзоқ давр мобайнида тўпланиб, ўз ечимини кутиб ётган кўпгина муаммолар ҳал қилинмоқда, айрим жабҳаларда юзага келган мураккаб вазиятларни ижобий йўналишга буриш ва ундан жамият манфаатлари йўлида фойдаланиш бўйича амалий ҳаракатлар қилинмоқда.

Ватанимиз тарихи бўйича қимматли маънавий мерослардан бири Ўрта Осий ва Қозоғистон ва улар билан қўшни бўлган хорижий мамлакатларнинг XVI асрдаги тарихи бўйича асосий манбалардан бири Ҳофиз Таниш ал – Бухорийнинг “Абдуллонома” (“Шарафномайи шоҳий”) асаридир. Асар Шайбоний Абдуллахон II нинг буйруғи билан 1584 – 1590 йиллар оралиғида ёзилган. “Абдуллонома” асарида тўлиғича 940 / 1533 – 34 йиллардан то 997 / 1588 – 90 йилларгача Ўрта Осий, Қозоғистон ва қисман Афғонистон ва Хуросонда бўлган сиёсий воқеаларни ўз ичига олади. Асарнинг қарийиб қирқ варақдан иборат муқаддимаси илгари ёзилган бошқа асарлар асосида тузилган бўлиб, ундан Абдуллахоннинг насаби, XV – XVI асрларнинг биринчи чорагида Мўғилистонда¹ бўлган сиёсий аҳвол қисқача баён қилинади. Муаллиф ўзидан илгари ўтган машҳур тарихчилар: Рашиддиддин, Мирхонд, Шарофиддин Али Яздий ва Абулхасан Нишопурий асарларига тайанганини очиқ айтади. Ундан ташқари Наршахийнинг машҳур “Тарихи Бухоро”, Жувайнийнинг “Тарихий Жяхонкушойи”, Мирзо Муҳаммад Хайдарнинг “Тарихий Рашидий” ва Кошифийнинг “Рашохоту айн ул - ҳаёт” ва бошқа асарлардан ҳам фойдаланилган.

Ҳофиз Таниш Бухорий дастлаб ўз асарини икки қисм (мақола) дан иборат қилиб тузмоқчи бўлган. Биринчи қисм (мақола) да Абдуллахоннинг тарихи, иккинчи мақолада эса хоннинг олижаноб фазилатлари, унинг даврида яшаган шайхлар, вазирлар, олим ва шоирларнинг тавсифини баён қилмоқчи бўлган.

Лекин асарнинг иккинчи қисми ёзилмай қолган. Фикримизча, Абдуллахон вафотидан кейинроқ мамлакатда бошланган ур – йиқитлар асарни тамомлашга имкон бермаган.

Маълумки, отаси ўрнига тахтга чиққан Абдулмўмин Султон (1598 йил) мамлакатни қатоғон қилди, отасига яқин ва содиқ кишиларни ўлдирди, кўпларини эса қувғин остига олди. “Тарихий Муқимхоний” асарининг муаллифи Муҳаммад Юсуф мунший унинг тахтга чиқишини ҳеч ким истамаганлигини, лекин жоҳиллигидан қўрқибгина уни тахтга ўтказганликларини айтади. Яна шу муаллифнинг ёзишича, Абдулмўмин мамлакатдаги барча машҳур кишиларни ўлдиришга қасд қилган, хатто ўз қариндошларини ҳам қонини тўқди. Бу жихатдан Абдуллахоннинг эмишган иниси ва унинг энг яқин кишиларидан бўлган Қулбобо кўкалдошнинг сўнги тақдири диққатга сазовордир. У ҳам Абдулмўмин ўтказган қатоғоннинг қурбони бўлди, яъни 1598 йилда унинг буйруғи билан қатл этилди. Қулбобо кўкалдош ўқимишли ва маданиятли киши бўлиб, фозил кишилар ва шоирларга хомийлик қилган эди. У қатл этилгач бу олим ва шоирлар, шулар қаторида унинг энг яқин кишиларидан бири бўлган Ҳофиз Таниш Бухорий ҳам қўрқиб, бошқа томонларга қочиб кетишга мажбур бўлганлар.

Асарнинг қиммати шундаки, муаллиф кўп воқеаларни унинг гувоҳи бўлган кишилар оғзидан ёзиб олган, кўпларига ўзи шоҳид бўлган.

“Абдулланомани” нинг ёзила бошлаган ва тамомланган йили ҳақида ҳам турлича фикрлар мавжуд. Л. А. Зимин асарининг тамом ёзиб бўлинган йили деб ҳижрий 996 / 1587 – 1588 йилни олади. Муқадимада келтирилган қуйидаги манзум тарих асарнинг ёзилган йилини очиқ кўрсатади:

Ин “Шарафнома” кеш аз ғояти ташрифи қабул,
Шараф аз номи шаҳаншоҳ фалак қадар фузуд.
Че ажаб, к – аз пеш пайвастан тариху номаш
Хомаи таҳрир “Шарафномаи шоҳий” фармуд.

Таржимаси:

Бу шундай “Шарафнома” ки, (ҳаммага) ғоят мақбул бўлганидан,
Фалак қадар (улуғ) шаҳаншоҳ (Абдуллахон) номидек шараф орттирди.
Не таажжубки, унинг тамом бўлиши тарихи ва номини
Таҳрир қалами “Шарафномаи шоҳий” деб атади.

Бу ерда “Шарафномаи шоҳий” сўзларидаги ҳарфлар ҳижрий 992 / 1584 йилни келтириб чиқаради. Лекин асар 996 / 1587 88 ва ундан кейинги йиллардаги воқеаларни ҳам ўз ичига олган. Шунинг учун ҳам “Абдулланомани” 1005 / 1596 ёки ундан кейинги йилларда тамомланган деб айтиш мумкин.

Асарнинг муаллифи Бухоролик машҳур шоир ва муаррих Ҳофиз Таниш ибн Мир Муҳаммад ал – Бухорийдир. Унинг ҳаёти ва илмий адабий фаолиятига оид маълумотлар ҳам Ҳофиз Таниш Бухорий ҳам “Наҳлий” ва “Киромий” таҳаллуслари

билан ҳам машҳурдир. У асли Бухоролик бўлиб, илмнинг кўп соҳаларини эгаллаган ва замонасининг етук олимларидан бўлган.

Айрим қисқа маълумотлар “Абдуллонома” муқаддимасида ва баъзи тазкираларда учрайди. Ана шу маълумотларга қараганда, Ҳофиз Таниш Бухорий ва унинг отаси Мир Муҳаммад Шайбоний ҳукмдорларига яқин одам бўлишган. Масалан, отаси Мавлоно Мир Муҳаммад, нақшбандия тариқатининг намоёндаларидан бири йирик олим Маҳдуми Аъзам Косоний (Хожа Аҳмад ибн Жалолоддин Косоний: 1462 - 1542) нинг ҳаёти ва фаолиятига бағишланган “Жомеъ ул мақомат” да ёзишича Шайбоний Убайдуллахон (1534 - 1539) саройида хизматда бўлган.

XVI асрнинг 50 йиллари бошида Қошғарга кетиб қолган ва орадан икки йил ўтиб, ўша юртда қазо қилган. Ҳофиз Таниш Бухорий 1583 йили Абдуллахон II нинг хизматига кирган ва умрининг охиригача шу хоннинг ҳузурда воқеанавис бўлиб хизмат қилган. Олимнинг туғилган йилини баъзи фактларга таяниб аниқласа бўлади, лекин вафот этган йилни аниқлаб бўлмайди.

“Шарафномаи шоҳий” да мана буларни ўқиймиз: ... Абдулғозий Абдулла Баҳодирхон, тангри таоло унинг подшоҳлигини, салтанатини абадий қилиб, фарқадан ҳам баланд қилсин, Мовароуннаҳр мамлакатини зўр билан ўзига бўйсиндирди ва Шарқ қуёшидек адолат ва инсонпарварлик соясини ўша мамлакатнинг илм аҳллари бошига туширди. Фахрланишга муносиб Бухоро шаҳарини халифалик тахтининг оромгоҳига айлантирди...

Ўша пайтда фақир ҳақирнинг ёши ўттиз олтида эди. Маълумки, Абдуллахон Бухорони 1557 йили эгаллаган. Лекин Мовароуннаҳр фақат XVI асрнинг 80 – йиллари бошидабатомом Абдуллахон қўлига ўтган. Бунга қараганда, Ҳофиз Таниш Бухорий Абдуллахоннинг хизматига у отаси ўрнига тахтга ўтқазилган йили – 1583 йили хоннинг яқин кишиси Қулбобо кўкалдошнинг воситачилиги билан кирган.

Агар ўша пайтда 36 ёшда бўлса, унда Ҳофиз Таниш 1547 йили туғилган бўлиб чиқади.

Ҳофиз Танишнинг қачон вафот этгани маълум эмас. Машҳур адабиётшунос олим ва шоир Мутрибийнинг “Тазкилат уш – шуаро”асарида “Жаноби Ҳофиз Таниш уломо жумласидандир. У Мақдуми Хасан Хотамнинг тазкирасида ҳам тилга олинади.

Юқорида зикр этилган Ҳофизнинг оға – инилари унинг вафотидан сўнг хотинини қандайдир жиноят қилганликда айблаб унга давогар бўлганлар ва олий фармонга кўра, унинг Бухоро минорасидан ташлаб юборишишга эришганлар, деган миш – мишлар бор” деб ёзган. Бундан чиқадики, Мутрибий тазкирасини ёзиб томомлаган йили (1604 йил) Ҳофиз Таниш ҳаёт бўлмаган.

Ҳофиз Таниш Бухорий оғир бир замонда яъни Мовароуннаҳрда феодал тарқоқлик кучайган, Абдуллахон II нинг мамлакатни бирлаштириш ва марказий давлат аппаратини мустақкамлаш учун тинимсиз уришлар олиб борган бир замонда ҳаёт кечирди. Олим буни қўйида келтирилган ибораларда ифодалайди.

“Ҳар тарафдан тескари шамол эсарди. Ҳар бурчақдан фитна гарди осмонга кўтариларди. Соғу – саломатлик анқодек махфийлик пардаси остига яширинган эди. Тинчлик ва хотиржамлик кибрити ахмар ва ақлу – хунарнинг ривожкоридек кўринмай кетганди. Омонлик ва тўғрилиқ жаҳондан нафратланиб, интизом ҳам жамият юлдузлари тўдасигина чекланиб қолганди”.

Шуни ҳам айтиш керакки. Ҳофиз Таниш Бухорий, замон тақозосига кўра асарда маълум даражада ҳукмрон синфнинг мақсад ва манфаатларини ифода қилишга ҳаракат қилган, хон ва унинг атрофидаги аслзодалар, бойлар ва туғёнларни кўкларга кўтариб мақтаган. Меҳнаткаш халқнинг хол – аҳволи бўлса, кўп ўринларда сояда қолган. Лекин асар фактик материалларга бой, воқеалар озми – кўпми объектив ёритилган, айрим ўринларда хонлар, султонлар ва амирларнинг баъзи хислат ва характери ҳам очиб берилган. Масалан, Абдуллахоннинг бобоси Жонибек Султон ҳақида гапирар экан, уни мумин мусулмон, динпарвар ва одил бир киши сифатида таърифлайди: “У шундай динпаноҳки, – деб ёзади Ҳофиз Таниш Бухорий, дин ҳукмронини танқид қилиш ва Саййид Мурсалиннинг (ҳазрати пайғамбаримизнинг) шаръий амр – фармонларини мўмин – мусулмонларга етказиш ишини тўла бажо келтиради. Ҳукумат ва сиёсат ишларини қувватлаш ва ижро этишда ошиқмас эди. Лекин жаҳли чиққан пайтларда ихтиёрий ишлади, унинг ғайрат ва ғурур қўлидан тушарди: лекин тойилувчиларнинг хатолари устия авфу каромат этагини ёпарди”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ҳофиз Таниш ал – Бухорий. Абдуллонома (Шарфномаи шоҳий). I – жилд. Т., “Шарқ”. 1999.
2. Ҳофиз Таниш ал – Бухорий. Абдуллонома (Шарфномаи шоҳий). II – жилд. Т., “Шарқ”. 2000
3. Салоҳиддинова М. А. Сведение о киргизах в «Абдуллонаме» Хафиза Таниша. Известия. А. Н. Киргизской ССР. Серия общ. Наука. Том – ИИ. Выпуск – 3. «Фрунзе». 1963.